

WSTĘP

Przystępując do prac nad monografią, nie bez powodu zdecydowaliśmy się nadać jej tytuł *Oświęcim – miasto pogranicza*. Położenie Oświęcimia, leżącego na granicy Śląska i Małopolski, narzucało wręcz takie skojarzenie. Jak skomplikowane były dzieje miasta i ziemi oświęcimskiej pokazują m.in. podziały administracyjne. Oświęcim wchodził wprawdzie w skład diecezji krakowskiej, ale pod względem politycznym ziemia należała najpierw do księstwa krakowskiego, później kolejno była w rękach książąt raciborskich, raciborsko-opolskich, cieszyńskich, aż w końcu wykształciła się tu osobna linia książąt. Następnie w połowie XV w. ziemia oświęcimska została włączona do Korony Polskiej, ale już od 1564 r. księstwa oświęcimskie i zatorskie, mimo oficjalnego włączenia ich do województwa krakowskiego, wchodziły w skład powiatu śląskiego. Po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej ziemia oświęcimska znalazła się pod rządami Habsburgów. Cesarzowa Maria Teresa formalnie przyłączyła ziemie księstwa oświęcimskiego i zatorskiego do tzw. Śląska Austriackiego, ale administracyjnie Oświęcim przynależał nadal do Księstwa Galicji i Lodomerii. Taki podział trwał aż do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r.

Do dziejów Oświęcimia zachowało się wiele materiałów źródłowych, m.in. liczne dokumenty, księgi grodzkie z lat 1598–1784 (niekompletne, ale zawierające wiele interesujących materiałów), księgi miejskie z XVII i XVIII w., księgi protokołów z posiedzeń rady miasta, niemal niewykorzystany do tej pory kopiaż dominikanów oświęcimskich. Dysponujemy ponadto bardzo obszernym materiałem dotyczącym XIX w., okresu międzywojennego i czasów II wojny światowej.

Historia nie oszczędziła tego pięknego średniowiecznego miasta. Liczne pożary, epidemie, powodzie i wojny spowodowały jego upadek wraz z kresem Rzeczypospolitej. W dwudziestoleciu międzywojennym podjęto próbę przywrócenia dawnej świetności Oświęcimia, jednak powstanie podczas II wojny światowej obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau na wiele lat wymazało istnienie miasta ze świadomości wielu ludzi.

Oświęcim nie doczekał się dotąd pełnego opracowania monograficznego, chociaż potrzebę jego stworzenia sygnalizował już ksiądz Jan Skarbek w 1935 r. Wydana przez Elżbietę Skalińską-Dindorf trzypięciotomowa *Kronika Oświęcimia*¹ nie oddaje w pełni barwności dziejów miasta i regionu. Nie miała zresztą takiego zadania. Jej ukazanie się stanowiło jednak podstawę do szerszego zainteresowania się mieszkańców Oświęcimia dziejami swojej małej ojczyzny.

Już od dłuższego czasu powracano do dawnego pomysłu opracowania monografii Oświęcimia. Chcąc przywrócić pamięć o tym ważnym ośrodku, Rada Osiedla „Starego Miasta” wraz z Klubem „Oświęcimskiej Starówki” i przy wsparciu prezydenta miasta Janusza Chwieruta podjęli działania, których celem było przygotowanie takiej publikacji. W lutym 2015 r. odbyło się pierwsze spotkanie zaproponowanego przez autorkę tego *Wstępu* zespołu redakcyjnego z prof. Kazimierzem Miroszewskim z Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego oraz prof. Piotrem Węcowskim z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Przedłożono wówczas Radzie do spraw Monografii plan publikacji oraz przedstawiono autorów poszczególnych rozdziałów. Zebrany zespół liczył 28 osób, które reprezentowały różne ośrodki: Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, oraz badacze związanych z Oświęcimem. Przez dwa i pół roku prowadzili oni kwerendy w archiwach polskich (w Bielsku-Białej, Gnieźnie, Katowicach, Krakowie, Pszczynie, Warszawie i Wrocławiu), a także zagranicznych (w Budapeszcie, Brnie, Lwowie, Opawie, Ostrawie, Pradze i Wiedniu). Rezultat badań przerósł nasze oczekiwania, a ilość zgromadzonego materiału zmusiła autorów i redaktorów do przeprowadzenia niezbędnej selekcji. Z tego też powodu podjęliśmy decyzję o publikacji w ramach nowo powstałej serii „Studia i Materiały do Dziejów Oświęcimia” – kolejnych opracowań i materiałów, które nie znalazły się w monografii². Ostatnie kilkanaście miesięcy zajęły prace redaktorskie nad olbrzymim materiałem, ustosunkowanie się autorów do uwag recenzentów – prof. Zdzisława Nogi z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i prof. Ryszarda Kaczmarka z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach – a nade wszystko przygotowanie wszystkich tekstów do druku.

Postanowiliśmy odejść od klasycznego chronologicznego omawiania dziejów i zdecydowaliśmy się przyjąć tematyczny podział materiałów – naszym zdaniem – o wiele lepiej ukazujący złożoność dziejów, kulturę i rozwój społeczeństwa miasta pogranicza. Stąd też w tomie pierwszym przedstawiliśmy Oświęcim na tle wydarzeń politycznych dotyczących ziemi oświęcimskiej,

¹ E. Skalińska-Dindorf, *Kronika Oświęcimia. Dzieje Oświęcimia*, cz. 1–3, Oświęcim 2002–2006.

² Tom pierwszy z tej serii ukazał się w 2017 r., była to edycja rachunków zamkowych przygotowana przez Marka Ferenca, *Inwentarz zamku i starostwa oświęcimskiego z 1549 r., w: Oświęcimensis. Kroniki Zamkowe. Studia i materiały do dziejów Oświęcimia*, oprac. M. Ferenc, t. 1, Oświęcim 2017.

które miały wpływ na losy i kształt miasta. W artykułach składających się na tom drugi najwięcej uwagi poświęcono samemu miastu – jego gospodarce, kulturze, społeczeństwu i życiu religijnemu.

Chcieliśmy, aby powstało dzieło, które zainteresuje zarówno zawodowych badaczy, jak i miłośników regionu, które pozwoli zaspokoić ciekawość dziejów miasta i wzbudzi zainteresowanie do sięgnięcia po inne publikacje, a nawet źródła. Mając to na uwadze, poprosiliśmy autorów o ograniczenie przypisów przez pominięcie literatury przedmiotu i pozostawienie jedynie odnośników źródłowych. Bibliografia prac, z których korzystano, znajduje się na końcu poszczególnych tomów.

Monografia dotyczy miasta Oświęcimia, nie zawiera rozdziału poświęconego obozowi koncentracyjnemu Auschwitz-Birkenau. Podjęliśmy decyzję o pominięciu tego zagadnienia, gdyż doczekało się ono wielu szczegółowych opracowań, w tym pięciotomowej monografii³, a celem niniejszej publikacji było przybliżenie historii miasta. O obozie pisaliśmy zatem w rozdziałach poświęconych czasom II wojny światowej, ale tylko w kontekście pokazania kontaktów z mieszkańcami Oświęcimia oraz przedstawienia jego wpływu w tym czasie na miasto. Cezurę chronologiczną monografii zdecydowaliśmy się postawić w połowie lat pięćdziesiątych XX w., ponieważ z jednej strony jest to symboliczny koniec czasów stalinowskich w Polsce, z drugiej zaś w tym okresie nastąpiła zmiana charakteru miasta, które stało się miastem powiatowym.

Zespół redakcyjny, przy wielkim wsparciu Pani Wioletty Oleś, dyrektor Muzeum Zamek w Oświęcimiu, przeczytał i zredagował prawie 70 arkuszy tekstu. Staraliśmy się, aby w dwóch tomach, mimo ich rozmiaru, stworzyć spójny obraz miasta i ziemi oświęcimskiej, tak by publikacja ta stała się lekturą przyjemną i wartościową zarówno dla historyków, jak i miłośników Oświęcimia, czego Państwu życzę w imieniu całego Komitetu Redakcyjnego.

Bożena Czwojdrak

³ *Auschwitz 1940–1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. 1–5, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim-Brzezinka 1995.